

Original Article

माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धतीचा सकारात्मक

परिणाम

सौ. मनिषा शंकर रामुगडे

Manuscript ID:

IJAAR-130233

ISSN: 2347-7075

Impact Factor – 8.141

Volume - 13

Issue - 2

November - December 2025

Pp. 225 – 234

Submitted: 22 Dec 2025

Revised: 30 Dec 2025

Accepted: 31 Dec 2025

Published: 2 Jan 2026

Corresponding Author:

सौ. मनिषा शंकर रामुगडे

Quick Response Code:

Website: <https://ijaar.co.in/>

DOI: 10.5281/zenodo.20639610

DOI Link:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20639610>

सारांश (Abstract):

शिक्षण क्षेत्रात विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी अध्यापन पद्धतीमध्ये सातत्याने बदल होत आहेत. बदलत्या सामाजिक, आर्थिक आणि तांत्रिक परिस्थितीमुळे शिक्षण अधिक परिणामकारक, उपयुक्त आणि विद्यार्थीकेंद्रित करण्याची गरज निर्माण झाली आहे. पारंपरिक शिक्षक-केंद्रित अध्यापन पद्धतीमध्ये शिक्षक हा ज्ञानाचा मुख्य स्रोत मानला जातो आणि विद्यार्थी प्रामुख्याने निष्क्रिय श्रोत्याची भूमिका बजावतो. मात्र, आधुनिक शिक्षण व्यवस्थेमध्ये विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धती अधिक प्रभावी आणि परिणामकारक मानली जाते. या पद्धतीमध्ये विद्यार्थी हा शिक्षण प्रक्रियेचा केंद्रबिंदू असतो आणि शिक्षक मार्गदर्शक, सल्लागार व सुलभकर्ता म्हणून कार्य करतो.

विद्यार्थ्यांच्या आवडी, गरजा, क्षमता, अनुभव आणि वैयक्तिक फरकांचा विचार करून अध्यापनाचे नियोजन केले जाते. गटचर्चा, प्रकल्प पद्धती, समस्या निराकरण, कृतीआधारित शिक्षण, सहकारी अध्ययन, अनुभवाधारित अध्ययन आणि तंत्रज्ञानाचा वापर यांसारख्या विविध अध्यापन तंत्रांचा समावेश या पद्धतीमध्ये केला जातो. त्यामुळे विद्यार्थी शिकण्याच्या प्रक्रियेत सक्रिय सहभाग घेतात आणि स्वतःच्या अनुभवातून ज्ञानाची निर्मिती करतात.

प्रस्तुत संशोधन लेखामध्ये माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांवर विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धतीचा होणारा सकारात्मक परिणाम अभ्यासण्यात आला आहे. उपलब्ध साहित्य, संशोधन अहवाल आणि शैक्षणिक अभ्यासांच्या आधारे या पद्धतीचे शैक्षणिक महत्त्व स्पष्ट करण्यात आले आहे. अध्ययनातून असे दिसून येते की, विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापनामुळे विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीमध्ये वाढ होते, विषयांचे आकलन अधिक सखोल होते आणि अध्ययनाविषयी सकारात्मक दृष्टिकोन विकसित होतो. तसेच विद्यार्थ्यांच्या सर्जनशीलता, चिकित्सक विचारशक्ती, समस्या सोडविण्याची क्षमता, आत्मविश्वास, संवादकौशल्ये आणि सामाजिक कौशल्यांचा विकास होतो.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्येही विद्यार्थी-केंद्रित, कौशल्याधारित आणि अनुभवाधारित शिक्षणावर विशेष भर देण्यात आला आहे. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना केवळ परीक्षाभिमुख न ठेवता त्यांना जीवनाभिमुख, स्वयंपूर्ण आणि जबाबदार नागरिक

बनविण्यासाठी विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धती उपयुक्त ठरते. माध्यमिक स्तरावरील शिक्षण अधिक गुणवत्तापूर्ण, प्रभावी आणि अर्थपूर्ण बनविण्यासाठी या पद्धतीचा व्यापक वापर करणे आवश्यक आहे.

की-वर्ड्स: विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन, माध्यमिक शिक्षण, शैक्षणिक प्रगती, सर्जनशीलता, आत्मविश्वास, कौशल्य विकास, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०.

Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0)

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License (CC BY-NC-SA 4.0), which permits others to remix, adapt, and build upon the work non-commercially, provided that appropriate credit is given and that any new creations are licensed under identical terms.

How to cite this article:

सौ. मनिषा शंकर रामुगडे (2025). माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धतीचा सकारात्मक परिणाम. *International Journal of Advance and Applied Research*, 13(2), 225–234. <https://doi.org/10.5281/zenodo.20639610>

Creative Commons

प्रस्तावना:

शिक्षण ही व्यक्तीच्या सर्वांगीण विकासाची एक सतत चालणारी आणि गतिमान प्रक्रिया आहे. समाजातील बदलत्या गरजा, विज्ञान-तंत्रज्ञानातील प्रगती आणि जागतिकीकरणाच्या प्रभावामुळे शिक्षण व्यवस्थेमध्ये अनेक परिवर्तन घडून येत आहेत. आजच्या काळात शिक्षणाचा उद्देश केवळ विद्यार्थ्यांना पाठ्यपुस्तकातील माहिती देणे एवढाच मर्यादित राहिलेला नाही, तर त्यांच्यामध्ये चिकित्सक विचारशक्ती, निर्णयक्षमता, सर्जनशीलता, समस्या सोडविण्याची क्षमता, संवादकौशल्ये आणि जीवनोपयोगी कौशल्यांचा विकास करणे हा देखील महत्त्वाचा उद्देश बनला आहे. या उद्दिष्टांच्या पूर्ततेसाठी आधुनिक शिक्षणशास्त्रामध्ये विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धतीला विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे.

विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धतीमध्ये विद्यार्थी हा शिक्षण प्रक्रियेचा केंद्रबिंदू मानला जातो. या पद्धतीत विद्यार्थ्यांच्या आवडी, गरजा, क्षमता, अनुभव आणि वैयक्तिक फरकांचा विचार करून अध्यापनाचे नियोजन केले जाते. शिक्षक हा ज्ञानाचा एकमेव स्रोत न राहता मार्गदर्शक, सल्लागार आणि सहकार्याची भूमिका पार पाडतो. विद्यार्थ्यांना स्वतः शोध घेणे, प्रश्न विचारणे, चर्चा करणे, गटकार्य करणे आणि अनुभवातून शिकणे यासाठी प्रोत्साहन दिले जाते. त्यामुळे शिक्षण प्रक्रिया अधिक सक्रिय, सहभागात्मक आणि अर्थपूर्ण बनते.

माध्यमिक स्तर हा विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक, भावनिक आणि सामाजिक विकासाचा अत्यंत महत्त्वाचा टप्पा मानला जातो. या स्तरावर विद्यार्थ्यांच्या विचारक्षमतेमध्ये झपाट्याने वाढ होत असते. त्यामुळे त्यांना स्वतंत्रपणे विचार करण्याची, निर्णय घेण्याची आणि विविध समस्यांचे निराकरण

करण्याची संधी मिळणे आवश्यक असते. विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धती या गरजा पूर्ण करण्यास मदत करते. या पद्धतीमुळे विद्यार्थ्यांमध्ये स्व-अध्ययनाची सवय, आत्मविश्वास, नेतृत्वगुण, सहकार्याची भावना आणि जबाबदारीची जाणीव विकसित होते.

प्रस्तुत संशोधन लेखामध्ये माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांवर विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धतीचा होणारा सकारात्मक परिणाम अभ्यासण्यात आला असून, विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीबरोबरच त्यांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासातील योगदानाचे विश्लेषण करण्यात आले आहे.

विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धतीची संकल्पना:

विद्यार्थ्यांच्या गरजा, क्षमता, आवडी, अनुभव, शिकण्याची गती आणि वैयक्तिक वैशिष्ट्ये यांना केंद्रस्थानी ठेवून राबविण्यात येणाऱ्या अध्यापन प्रक्रियेला विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धती असे म्हणतात. या पद्धतीमध्ये विद्यार्थी हा शिक्षण प्रक्रियेचा केंद्रबिंदू असतो, तर शिक्षक मार्गदर्शक, सुलभकर्ता आणि प्रेरक म्हणून कार्य करतो. पारंपरिक शिक्षक-केंद्रित अध्यापन पद्धतीमध्ये शिक्षक ज्ञानाचा मुख्य स्रोत मानला जातो आणि विद्यार्थी निष्क्रिय श्रोत्याची भूमिका बजावतो. याउलट विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापनामध्ये विद्यार्थी सक्रियपणे शिकण्याच्या प्रक्रियेत सहभागी होतो आणि स्वतःच्या अनुभवातून ज्ञानाची निर्मिती करतो.

विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धतीचा पाया रचनावादी (Constructivist) शिक्षण सिद्धांतावर आधारित आहे. या सिद्धांतानुसार विद्यार्थी केवळ माहिती ग्रहण करत नाही, तर तो स्वतःच्या अनुभवांच्या आधारे ज्ञानाची निर्मिती करतो. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष अनुभव, निरीक्षण, प्रयोग, चर्चा, प्रकल्प आणि समस्या निराकरण यांसारख्या कृतींमधून शिकण्याची संधी दिली जाते. अशा प्रकारच्या शिक्षणामुळे विद्यार्थ्यांचे आकलन अधिक सखोल होते आणि शिकलेले ज्ञान दीर्घकाळ स्मरणात राहते. या पद्धतीमध्ये विद्यार्थ्यांना प्रश्न विचारण्यास, स्वतःची मते मांडण्यास, गटचर्चा करण्यास, प्रकल्प तयार करण्यास, संशोधनात्मक कार्य करण्यास आणि अनुभवातून शिकण्यास प्रोत्साहन दिले जाते. विद्यार्थ्यांच्या जिज्ञासेला चालना देऊन त्यांना स्वयंपूर्णपणे ज्ञान मिळविण्यास प्रेरित केले जाते. त्यामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये चिकित्सक विचारशक्ती, विश्लेषण क्षमता, सर्जनशीलता आणि समस्या सोडविण्याची क्षमता विकसित होते.

विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापनामध्ये विविध अध्यापन तंत्रांचा वापर केला जातो. यामध्ये प्रकल्प पद्धती, कृतीआधारित शिक्षण, सहकारी अध्ययन (Cooperative Learning), समस्या निराकरण पद्धती, अनुभवाधारित शिक्षण, भूमिकानाट्य, चर्चासत्रे, प्रश्नोत्तर पद्धती आणि तंत्रज्ञानाधारित शिक्षण यांचा समावेश होतो. या सर्व तंत्रांमुळे विद्यार्थी शिक्षण प्रक्रियेत सक्रिय सहभाग घेतात आणि शिकण्याविषयी सकारात्मक दृष्टिकोन

विकसित करतात. या पद्धतीचे आणखी एक महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे विद्यार्थ्यांमधील वैयक्तिक भिन्नतेचा आदर करणे. प्रत्येक विद्यार्थ्यांची शिकण्याची क्षमता, आवड आणि गती वेगवेगळी असते. विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापनामध्ये या फरकांचा विचार करून अध्यापनाचे नियोजन केले जाते. त्यामुळे प्रत्येक विद्यार्थ्यांला आपल्या क्षमतेनुसार शिकण्याची संधी मिळते आणि त्याचा आत्मविश्वास वाढतो.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्येही विद्यार्थी-केंद्रित, अनुभवाधारित आणि कौशल्याधारित शिक्षणावर विशेष भर देण्यात आला आहे. विद्यार्थ्यांमध्ये २१ व्या शतकातील कौशल्ये विकसित करण्यासाठी अध्यापन प्रक्रिया अधिक लवचिक, सहभागात्मक आणि विद्यार्थीकेंद्रित असणे आवश्यक असल्याचे या धोरणात नमूद केले आहे. त्यामुळे आधुनिक शिक्षण व्यवस्थेमध्ये विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धतीला विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे.

अशा प्रकारे, विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धती ही विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी उपयुक्त ठरणारी, आधुनिक शैक्षणिक गरजांशी सुसंगत आणि प्रभावी अध्यापन पद्धती आहे. ही पद्धती विद्यार्थ्यांना केवळ ज्ञान प्राप्त करून देत नाही, तर त्यांना आत्मविश्वासपूर्ण, सर्जनशील, जबाबदार आणि स्वयंपूर्ण नागरिक बनविण्यास मदत करते.

संशोधनाची उद्दिष्टे:

१. माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांवर विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धतीचा परिणाम अभ्यासणे.
२. विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीवर होणाऱ्या प्रभावाचे विश्लेषण करणे.
३. विद्यार्थ्यांच्या सर्जनशीलता, आत्मविश्वास आणि सामाजिक कौशल्यांमध्ये होणाऱ्या वाढीचा अभ्यास करणे.
४. विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापनाचे शैक्षणिक महत्त्व स्पष्ट करणे.

संशोधन पद्धती:

प्रस्तुत संशोधनासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. विविध संशोधन लेख, पुस्तके, शैक्षणिक अहवाल आणि राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० यांचा संदर्भ घेऊन माहितीचे संकलन करण्यात आले आहे.

विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धतीची वैशिष्ट्ये:

विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धती ही आधुनिक शिक्षण व्यवस्थेतील एक प्रभावी आणि प्रगत अध्यापन पद्धती मानली जाते. या पद्धतीमध्ये विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासावर भर दिला जातो. तिची काही प्रमुख वैशिष्ट्ये पुढीलप्रमाणे आहेत.

१. विद्यार्थी हा शिक्षण प्रक्रियेचा केंद्रबिंदू असतो: या पद्धतीमध्ये अध्यापनाचे नियोजन विद्यार्थ्यांच्या गरजा, आवडी, क्षमता आणि अनुभव

यांचा विचार करून केले जाते. विद्यार्थी हा शिकण्याच्या प्रक्रियेतील सक्रिय घटक असतो. त्यामुळे शिक्षण अधिक अर्थपूर्ण आणि परिणामकारक बनते.

२. अनुभवाधारित आणि कृतीप्रधान शिक्षणावर भर दिला जातो: विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष कृती, निरीक्षण, प्रयोग आणि अनुभवांद्वारे शिकण्याची संधी दिली जाते. "करून शिकणे" (Learning by Doing) या तत्त्वाचा वापर केल्यामुळे विद्यार्थ्यांना विषय अधिक चांगल्या प्रकारे समजतो आणि शिकलेले ज्ञान दीर्घकाळ स्मरणात राहते.

३. गटकार्य, चर्चा, प्रकल्प आणि प्रयोग यांचा वापर केला जातो: या पद्धतीमध्ये विद्यार्थ्यांचा सक्रिय सहभाग वाढविण्यासाठी विविध उपक्रमांचे आयोजन केले जाते. गटकार्य, चर्चासत्रे, प्रकल्प, प्रयोग, भूमिकानाट्य आणि समस्या निराकरण यांसारख्या उपक्रमांमुळे विद्यार्थ्यांमध्ये सहकार्याची भावना, संवादकौशल्ये आणि नेतृत्वगुण विकसित होतात.

४. विद्यार्थ्यांच्या वैयक्तिक फरकांचा आदर केला जातो: प्रत्येक विद्यार्थ्यांची शिकण्याची क्षमता, आवड आणि गती वेगवेगळी असते. विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापनामध्ये या वैयक्तिक फरकांचा विचार करून अध्यापनाचे नियोजन केले जाते. त्यामुळे प्रत्येक विद्यार्थ्यांला आपल्या क्षमतेनुसार प्रगती करण्याची संधी मिळते.

५. शिक्षक मार्गदर्शक आणि सुलभकर्ता म्हणून कार्य करतो: या पद्धतीमध्ये शिक्षक हा केवळ ज्ञान देणारा व्यक्ती नसून विद्यार्थ्यांना योग्य दिशा दाखविणारा मार्गदर्शक असतो. तो विद्यार्थ्यांना विचार करण्यास, प्रश्न विचारण्यास आणि स्वतः ज्ञान शोधण्यास प्रेरित करतो.

६. स्व-अध्ययन आणि चिंतनाला प्रोत्साहन दिले जाते: विद्यार्थ्यांना स्वतंत्रपणे अध्ययन करण्यास, माहिती शोधण्यास आणि स्वतःच्या शिकण्याचे मूल्यांकन करण्यास प्रोत्साहित केले जाते. त्यामुळे त्यांच्यामध्ये स्व-अध्ययनाची सवय, आत्मविश्वास आणि चिकित्सक विचारशक्ती विकसित होते. अशा प्रकारे विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धती विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी अत्यंत उपयुक्त ठरते.

विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धतीचे माध्यमिक विद्यार्थ्यांवरील सकारात्मक परिणाम:

विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धती ही आधुनिक शिक्षण व्यवस्थेतील एक प्रभावी अध्यापन पद्धती मानली जाते. या पद्धतीमध्ये विद्यार्थी हा शिक्षण प्रक्रियेचा सक्रिय घटक असल्यामुळे त्याच्या बौद्धिक, भावनिक, सामाजिक आणि सर्जनशील विकासाला चालना मिळते. माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी ही पद्धती विशेषतः उपयुक्त ठरते. या पद्धतीचे विद्यार्थ्यांवर होणारे सकारात्मक परिणाम पुढीलप्रमाणे आहेत.

१. **शैक्षणिक प्रगतीत वाढ:** विद्यार्थी स्वतः शिकण्याच्या प्रक्रियेत सक्रिय सहभाग घेत असल्यामुळे विषयांचे आकलन अधिक सखोल होते. केवळ पाठांतरावर भर न देता संकल्पना समजून घेण्यावर भर दिला जातो. त्यामुळे विद्यार्थ्यांची अध्ययनातील रुची वाढते आणि त्यांच्या शैक्षणिक कामगिरीमध्ये सुधारणा दिसून येते. विविध कृती, प्रकल्प आणि चर्चांमुळे विद्यार्थ्यांना विषयांचे व्यावहारिक ज्ञान मिळते, ज्याचा त्यांच्या परीक्षेतील यशावर सकारात्मक परिणाम होतो.

२. **आत्मविश्वासाची वाढ:** विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापनामध्ये विद्यार्थ्यांना स्वतःची मते व्यक्त करण्याची, प्रश्न विचारण्याची आणि चर्चांमध्ये सहभागी होण्याची संधी मिळते. विविध उपक्रमांमध्ये नेतृत्व करण्याची संधी मिळाल्यामुळे त्यांच्यामध्ये आत्मविश्वास निर्माण होतो. स्वतःच्या क्षमतांवर विश्वास वाढल्यामुळे विद्यार्थी अधिक उत्साहाने शिक्षण प्रक्रियेत सहभागी होतात आणि नवीन आव्हाने स्वीकारण्यास तयार होतात.

३. **सर्जनशीलतेचा विकास:** या पद्धतीमध्ये विद्यार्थ्यांना स्वतंत्रपणे विचार करण्यास आणि नवीन कल्पना मांडण्यास प्रोत्साहन दिले जाते. प्रकल्प, प्रयोग, कृतीआधारित अध्ययन आणि संशोधनात्मक उपक्रमांमुळे विद्यार्थ्यांच्या कल्पनाशक्तीला वाव मिळतो. त्यामुळे त्यांच्यामध्ये सर्जनशील विचारशक्ती विकसित होते आणि

समस्यांकडे वेगळ्या दृष्टिकोनातून पाहण्याची क्षमता निर्माण होते.

४. **समस्या सोडविण्याची क्षमता विकसित होते:** विद्यार्थ्यांना विविध वास्तविक जीवनाशी संबंधित समस्या आणि परिस्थितींचा सामना करण्यासाठी प्रोत्साहित केले जाते. समस्या निराकरण पद्धतीद्वारे विद्यार्थी कारणांचा शोध घेतात, पर्यायांचा विचार करतात आणि योग्य निर्णय घेण्याचा प्रयत्न करतात. त्यामुळे त्यांच्यामध्ये चिकित्सक विचारसरणी, विश्लेषण क्षमता आणि तर्कशक्ती विकसित होते. या कौशल्यांचा उपयोग त्यांना भविष्यातील शैक्षणिक तसेच व्यावसायिक जीवनात होतो.

५. **सामाजिक कौशल्यांचा विकास:** विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापनामध्ये गटकार्य, सहकारी अध्ययन आणि सामूहिक प्रकल्पांना महत्त्व दिले जाते. या प्रक्रियेमुळे विद्यार्थ्यांना इतरांशी संवाद साधण्याची, सहकार्य करण्याची आणि विविध मतांचा आदर करण्याची संधी मिळते. त्यामुळे त्यांच्यामध्ये सामाजिक समन्वय, नेतृत्वगुण, संघभावना, सहिष्णुता आणि जबाबदारीची भावना विकसित होते. हे गुण विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी अत्यंत महत्त्वाचे आहेत.

६. **शिकण्याविषयी सकारात्मक दृष्टिकोन निर्माण होतो:** जेव्हा विद्यार्थ्यांना त्यांच्या आवडी आणि क्षमतांनुसार शिकण्याची संधी मिळते, तेव्हा त्यांना शिक्षण अधिक आनंददायी वाटते. विविध कृती आणि अनुभवांमधून शिकल्यामुळे शिक्षण

प्रक्रिया रंजक बनते. परिणामी विद्यार्थ्यांमध्ये शिकण्याविषयी सकारात्मक दृष्टिकोन निर्माण होतो आणि शिक्षणाबद्दलची भीती किंवा उदासीनता कमी होते.

७. स्व-अध्ययनाची सवय निर्माण होते: या पद्धतीमध्ये विद्यार्थ्यांना स्वतः माहिती शोधण्यास, संदर्भाचा अभ्यास करण्यास आणि निष्कर्ष काढण्यास प्रोत्साहन दिले जाते. त्यामुळे त्यांच्यामध्ये स्व-अध्ययनाची सवय निर्माण होते. विद्यार्थी स्वतःच्या शिक्षणाची जबाबदारी स्वीकारू लागतात आणि आयुष्यभर शिकण्याची वृत्ति विकसित करतात. ही सवय उच्च शिक्षण आणि भविष्यातील करिअरसाठी अत्यंत उपयुक्त ठरते.

८. उपस्थिती आणि सहभाग वाढतो: अध्यापन अधिक कृतीप्रधान, अनुभवाधारित आणि विद्यार्थी-अनुकूल असल्यामुळे विद्यार्थ्यांना वर्गात सहभागी होण्याची प्रेरणा मिळते. शिक्षणातील विविध उपक्रम, प्रयोग, चर्चासत्रे आणि प्रकल्प यांमुळे विद्यार्थ्यांची उपस्थिती वाढते. तसेच वर्गातील सहभाग अधिक सक्रिय आणि उत्साही बनतो. त्यामुळे शिक्षण प्रक्रिया अधिक प्रभावी आणि परिणामकारक ठरते.

९. नेतृत्वगुणांचा विकास: विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापनामध्ये विद्यार्थ्यांना विविध जबाबदाऱ्या आणि नेतृत्वाच्या भूमिका दिल्या जातात. गटनेतृत्व, प्रकल्प समन्वय आणि सादरीकरण यांसारख्या उपक्रमांमुळे त्यांच्यामध्ये निर्णयक्षमता, नियोजन कौशल्य आणि नेतृत्वगुण विकसित होतात. हे गुण

विद्यार्थ्यांना भविष्यात जबाबदार नागरिक आणि सक्षम नेतृत्वकर्ते बनविण्यास मदत करतात.

१०. व्यक्तिमत्त्व विकासास चालना: विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धती विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक विकासाबरोबरच भावनिक, सामाजिक आणि नैतिक विकासासाठी प्रोत्साहन देते. आत्मविश्वास, जबाबदारी, सहकार्य, सर्जनशीलता आणि सकारात्मक विचारसरणी यांसारखे गुण विकसित झाल्यामुळे विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्त्व अधिक परिपूर्ण आणि प्रभावी बनते.

अशा प्रकारे विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धती माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी अत्यंत उपयुक्त ठरते. ही पद्धती विद्यार्थ्यांना केवळ शैक्षणिकदृष्ट्या सक्षम बनवत नाही, तर त्यांना आत्मविश्वासपूर्ण, सर्जनशील, सामाजिकदृष्ट्या जबाबदार आणि जीवनातील विविध आव्हानांना सामोरे जाण्यास सक्षम बनवते.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० आणि विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन:

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० (National Education Policy – 2020) हे भारतीय शिक्षण व्यवस्थेतील एक महत्त्वपूर्ण आणि परिवर्तनशील धोरण मानले जाते. या धोरणाचा मुख्य उद्देश शिक्षण अधिक सर्वसमावेशक, गुणवत्तापूर्ण, कौशल्याधारित, लवचिक आणि विद्यार्थीकेंद्रित बनविणे हा आहे. बदलत्या जागतिक परिस्थितीमध्ये विद्यार्थ्यांना केवळ माहितीचे ज्ञान न

देता त्यांच्यामध्ये चिकित्सक विचारशक्ती, सर्जनशीलता, समस्या सोडविण्याची क्षमता, संवादकौशल्ये, नेतृत्वगुण आणि जीवनोपयोगी कौशल्ये विकसित करणे आवश्यक आहे. या उद्दिष्टांच्या पूर्ततेसाठी राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापनाला विशेष महत्त्व देण्यात आले आहे.

या धोरणामध्ये पारंपरिक पाठांतराधारित शिक्षणाऐवजी अनुभवाधारित, कृतीप्रधान आणि कौशल्याधारित शिक्षणावर भर देण्यात आला आहे. विद्यार्थ्यांनी केवळ तथ्ये लक्षात ठेवण्यापेक्षा त्यांचा वापर प्रत्यक्ष जीवनात कसा करावा हे शिकणे अधिक महत्त्वाचे मानले गेले आहे. यासाठी प्रकल्प पद्धती, गटकार्य, प्रयोग, क्षेत्रभेटी, समस्या निराकरण, चर्चा आणि संशोधनात्मक उपक्रमांचा वापर करण्यास प्रोत्साहन देण्यात आले आहे. हे सर्व घटक विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धतीशी सुसंगत आहेत.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये विद्यार्थ्यांच्या आवडी, क्षमता आणि शिकण्याच्या शैलीनुसार शिक्षण देण्यावर भर दिला आहे. प्रत्येक विद्यार्थी वेगळा असतो आणि त्याच्या शिकण्याच्या गरजाही भिन्न असतात. त्यामुळे अध्यापन प्रक्रिया अधिक लवचिक आणि विद्यार्थ्यांच्या गरजांनुसार असावी असे या धोरणात नमूद करण्यात आले आहे. यामुळे विद्यार्थ्यांना त्यांच्या क्षमतांनुसार प्रगती करण्याची संधी मिळते आणि शिक्षण अधिक प्रभावी बनते. या धोरणामध्ये बहुविषयक

(Multidisciplinary) आणि बहुआयामी शिक्षणालाही महत्त्व देण्यात आले आहे. विद्यार्थ्यांना विविध विषयांमधील संबंध समजून घेण्याची आणि त्यांचा एकत्रितपणे वापर करण्याची संधी मिळावी यासाठी अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना करण्यात आली आहे. यामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये व्यापक दृष्टिकोन, नवोपक्रमशीलता आणि सर्जनशील विचारसरणी विकसित होण्यास मदत होते.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये मूल्यमापन प्रक्रियेमध्येही महत्त्वपूर्ण बदल सुचविण्यात आले आहेत. केवळ परीक्षेतील गुणांवर विद्यार्थ्यांचे मूल्यांकन करण्याऐवजी त्यांच्या संपूर्ण प्रगतीचे मूल्यांकन करण्यावर भर देण्यात आला आहे. सतत आणि सर्वांगीण मूल्यमापन, स्वमूल्यमापन, समवयस्क मूल्यमापन आणि कौशल्याधारित मूल्यमापन यांचा समावेश करण्यात आला आहे. ही प्रक्रिया विद्यार्थ्यांना स्वतःच्या प्रगतीचे चिंतन करण्यास आणि स्वतःच्या शिकण्याची जबाबदारी स्वीकारण्यास प्रोत्साहित करते.

तंत्रज्ञानाचा प्रभावी वापर हे देखील राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० चे एक महत्त्वपूर्ण वैशिष्ट्य आहे. डिजिटल साधने, ई-लर्निंग प्लॅटफॉर्म, आभासी प्रयोगशाळा आणि ऑनलाइन शैक्षणिक संसाधनांचा वापर करून विद्यार्थ्यांना अधिक समृद्ध शिक्षण अनुभव देण्यावर भर देण्यात आला आहे. यामुळे विद्यार्थ्यांना स्वतंत्रपणे ज्ञान प्राप्त करण्याच्या अधिक संधी उपलब्ध होतात.

अशा प्रकारे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० हे विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापनाच्या तत्वांना बळकटी देणारे धोरण आहे. अनुभवाधारित शिक्षण, कौशल्य विकास, सर्जनशीलता, चिकित्सक विचारशक्ती, लवचिक अभ्यासक्रम आणि सर्वांगीण मूल्यमापन यांद्वारे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाला चालना मिळते. त्यामुळे आधुनिक शिक्षण व्यवस्थेमध्ये विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन अधिक प्रभावीपणे राबविण्यास राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० महत्त्वपूर्ण दिशा आणि आधार प्रदान करते.

निष्कर्ष:

प्रस्तुत संशोधनाच्या अभ्यासावरून असे स्पष्ट होते की, विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धती ही आधुनिक शिक्षण व्यवस्थेमध्ये अत्यंत उपयुक्त आणि परिणामकारक अध्यापन पद्धती आहे. या पद्धतीमध्ये विद्यार्थी हा शिक्षण प्रक्रियेचा केंद्रबिंदू असल्यामुळे त्याला शिकण्याच्या प्रक्रियेत सक्रिय सहभाग घेण्याची संधी मिळते. त्यामुळे शिक्षण केवळ माहिती ग्रहण करण्यापुरते मर्यादित न राहता अनुभवाधारित, कौशल्याधारित आणि जीवनोपयोगी बनते. माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक, भावनिक, सामाजिक आणि सर्जनशील विकासासाठी ही पद्धती विशेष महत्त्वाची ठरते.

अध्ययनातून असे दिसून येते की, विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापनामुळे विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक

प्रगतीमध्ये लक्षणीय वाढ होते. विद्यार्थ्यांना विषयांचे सखोल आकलन होते आणि अध्ययनाविषयी सकारात्मक दृष्टिकोन निर्माण होतो. तसेच त्यांच्या आत्मविश्वासांमध्ये वाढ होऊन ते स्वतःची मते प्रभावीपणे मांडू लागतात. गटकार्य, प्रकल्प, चर्चा आणि समस्या निराकरण यांसारख्या उपक्रमांमुळे विद्यार्थ्यांची सर्जनशीलता, चिकित्सक विचारशक्ती, संवादकौशल्ये आणि नेतृत्वगुण विकसित होतात. याशिवाय स्व-अध्ययनाची सवय लागल्यामुळे विद्यार्थी स्वतंत्रपणे ज्ञान संपादन करण्यास सक्षम बनतात.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये अनुभवाधारित, कौशल्याधारित आणि विद्यार्थी-केंद्रित शिक्षणावर विशेष भर देण्यात आला आहे. या धोरणाच्या उद्दिष्टांशी विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धती पूर्णपणे सुसंगत आहे. विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी, त्यांना २१ व्या शतकातील आवश्यक कौशल्यांनी सुसज्ज करण्यासाठी आणि शिक्षण अधिक गुणवत्तापूर्ण व अर्थपूर्ण बनविण्यासाठी या पद्धतीचा प्रभावी वापर करणे आवश्यक आहे.

त्यामुळे माध्यमिक स्तरावरील शाळांमध्ये विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धतीचा व्यापक अवलंब करणे ही काळाची गरज आहे. ही पद्धती विद्यार्थ्यांना केवळ शैक्षणिक यश मिळवून देत नाही, तर त्यांना आत्मविश्वासपूर्ण, सर्जनशील, सामाजिकदृष्ट्या जागरूक, जबाबदार आणि सक्षम नागरिक म्हणून घडविण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावते. म्हणूनच

भविष्यातील शिक्षण अधिक प्रभावी, सर्वसमावेशक आणि विद्यार्थ्यांच्या गरजांशी सुसंगत करण्यासाठी विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन पद्धतीला प्राधान्य देणे आवश्यक आहे.

संदर्भसूची:

१. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०, शिक्षण मंत्रालय, भारत सरकार.
२. Aggarwal, J.C. (2018). Principles, Methods and Techniques of Teaching. Vikas Publishing House.

३. Bhatia, K.K. & Bhatia, B.D. (2019). The Principles and Methods of Teaching. Doaba House.
४. Sharma, R.A. (2017). Educational Technology. Meerut Publication.
५. MHRD, Government of India (2020). National Education Policy 2020.
६. NCERT (2021). Learning Outcomes at Secondary Stage.